

KULTURNE PROMENE U PERIODU KASNE MODERNE; RAZUMEVANJE PRELAZA OD MATERIJALISTIČKIH KA POSTMATERIJALISTIČKIM VREDNOSTIMA

Sažetak: *Ovaj rad se bavi razmatranjem i sagledavanjem kulturnih promena u periodu kasne moderne. Nastoji da razume na koji način i zbog čega su se promene dogodile, kao i da pruži prikaz šireg društveno-istorijskog konteksta u kom se desio prelaz od materijalističkih ka postmaterijalističkim vrednosnim orijentacijama. Rezultati mnogih empirijskih studija jasno prikazuju ovu vrednosnu promenu na globalnom nivou. Ona započinje u periodu od sedamdesetih godina dvadesetog veka, nastavlja se tokom osamdesetih (bivajući dodatno podstaknuta društvenim promenama poput: pada Berlinskog zida, kolapsom komunizma u Istočnoj Evropi, nastupanjem neoliberalne kapitalističke paradigme na globalnom nivou) i traje još uvek i u sadašnjem dobu intenzivne globalizacije, umrežavanja društva, povećane konkurentnosti na tržištu rada itd.*

Kroz prikaz šireg konteksta, ovaj rad nastoji da pruži novi ugao gledanja na sprovedene studije u ovom polju istraživanja, koje ima sve veći značaj kako u akademskom kontekstu tako i u svakodnevnom životu ljudi.

Ključne reči: *kulturne promene, kasna moderna, materijalističke i postmaterijalističke vrednosti, globalizacija.*

---

* Doktorand, Fakultet za kulturu i medije, Megatrend univerzitet Beograd, Srbija.
E-mail: vitezovicivan@gmail.com

1. UVOD

Modernost je sa svojim sistemom vrednosti progresa, vere u jednu racionalnu istinu i nauku, sedamdesetih godina došla do stadijuma dekonstrukcije, odnosno postmodernosti u kojoj je svet, premda tehnologijama povezaniji, manje stabilan i manje predvidiv (Baudrillard, 1990: 3). Neka od dosadašnjih rezultata istraživanja, sprovedenih na globalno nivou, utvrdila su velike i brze promene u sistemu vrednosti ljudi (kako su svakodnevnom životu, tako i u polju rada) od perioda sedamdesetih godina dvadesetog veka, pa do danas.

Promena u sistemu vrednosti je svakako приметna. Najveća promena se odigrala u ekonomski najrazvijenijim zemljama nakon II svetskog rata. Polovinom dvadesetog veka još uvek su bili aktuelni materijalistički ciljevi: potreba za redom i pravilima, stabilnošću, materijalnim posedom, težnja da se svet uredi po racionalnom kriterijumu. Nastanak i razvoj kapitalizma tokom perioda moderne, ali i prisustvo vrednosti demokratije u ekonomski razvijenim zemljama su odigrali značajnu ulogu u ovom periodu i postavljanju navedenih vrednosti kao prioriteta. Međutim, nakon što je ekonomsko čudo ostvareno, nastupila je ponovo promena vrednosti. Pošto je potreba za materijalnim dobrima u velikoj meri zadovoljena, nove vrednosti postaju bitne, kao što su lični razvoj, pravda, jednakost i komunikacija. Ove takozvane „postmaterijalističke vrednosti“ oblikuju identitet novih generacija sve do 1990-ih godina dvadesetog veka, dok od devedesetih nastupa još složeniji, mešoviti sistem vrednosti, podstaknut globalizacijom. Globalizacija danas pak stvara složene hibride vrednosti¹.

„21. vek počiva na ambivalentnim i mešovitim vrednostima i vrlo je složen“, kaže berlinski komunikolog Norbert Bolc. On koristi pojam „hibridne vrednosti“ čime ukazuje da su različite vrste vrednosti u sukobu i utiču jedna na drugu. Ovo, između ostalog, znači da svako za sebe definiše vrednost i šta pod tim pojmom podrazumeva. Ne postoji obavezujuće i opšteprihvaćeno pravilo. Dok je tokom perioda moderne, sistem vrednosti bio posmatran kao prirodan, samorazumljiv i logičan sistem zasnovan na zakonu razuma i racionalnih kriterijuma, danas postoji relativni, individualistički sistem vrednosti koji počiva na ličnom razvoju, sopstvenoj definiciji vrednosti itd. Samoodređenje i samoopredeljenje su temeljne vrednosti savremenog društva².

2. SVETSKA STUDIJA VREDNOSTI (WORLD VALUES SURVEY) KAO KRITERIJUM I OSNOVA ZA ISTRAŽIVANJE VREDNOSTI ISPITANIKA

Svetska studija vrednosti (World Values Survey) se često u istraživanjima naučnika društveno-humanističke provenijencije, koji se bave promenama dru-

¹ <https://uni.de/redaktion/werte-und-wertewandel> pristupljeno 16.12.2023.

² <https://uni.de/redaktion/werte-und-wertewandel> pristupljeno 16.12.2023.

tvenih vrednosti u periodu kasne moderne, navodi kao kriterijum i osnova za testiranje i definisanje vrednosnih orijentacija ispitanika. Studija je organizovana kao projekat čiji je cilj da se prikažu vrednosne orijentacije ispitanika koje su rasprostranjene na globalnom planu, u periodu koji sociolozi definišu kao „kasna moderna tojest postmoderna“ što je period u kom i danas živimo (Inglehart et al., 2014a; Jevtić, Jovanović, 2020: 15). Projekat je započet 1981. godine, a u uzorak je do sada ušlo preko 100 država (Inglehart et al., 2014a; Jevtić, Jovanović, 2020: 15). Iz svake države je u uzorku učestvovalo i upitnik popunilo po 1000 ispitanika (Inglehart et al., 2014a) (Jevtić, Jovanović, 2020: 15). Istraživanje je obuhvatilo i bogate i siromašne države. Od država sa prihodom po glavi stanovnika od 300 dolara godišnje, do društava sa prihodom po glavi stanovnika većim od 30.000 dolara godišnje (Inglehart, Basanez, Moreno, 1998:1). Takođe učestvovala su i države sa različitim političkim uređenjima; autoritarni režimi, demokratije, države sa slobodnim tržištem, komandno-planskom privredom itd. (Inglehart, Basanez, Moreno, 1998:1). Kulture koje pripadaju različitim tradicijama; od hrišćanske, preko islamske do konfučijanske i budističke tradicije (Inglehart, Basanez, Moreno, 1998:1). Kao deo projekta učestvovala su sledeće države: Argentina, Austrija, Belorusija, Belgija, Brazil, Bugarska, Kanada, Čile, Kina, Čehoslovačka, Danska, Estonija, Finska, Francuska, Nemačka, Velika Britanija, Mađarska, Island, Indija, Irska, Severna Irska, Italija, Japan, Južna Koreja, Letonija, Litvanija, Meksiko, Holandija, Nigerija, Norveška, Poljska, Portugal, Rusija, Rumunija, Slovenija, Južna Afrika, Španija, Švedska, Švajcarska, Turska, SAD (Inglehart, Basanez, Moreno, 1998:1). Za detaljnije informacije o projektu je svakako korisno pogledati stranicu <https://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp>.

Rezultati istraživanja pokazuju da nova generacija mladih ima nove vrednosne prioritete, koji su povezani sa vrednostima slobode, nezavisnosti i izražavanja, čime se fokus pomera od dotadašnjih tradicionalnih kategorija i vrednosti sigurnosti, reda, pripadništva, porodice, političkih partija, škole ka individualizmu, ličnom identitetu, samorealizaciji, kvalitetu ličnog života, građanskim pokretima (shvaćenim kao slobodna građanska inicijativa), zaštiti životne sredine tj. ekološkim pitanjima itd. (Inglehart, Abramson, 1995: 1).

Naučnik koji je najzaslužniji za teorijsku osnovu koja se koristi u ovom projektu je Ronald Inglehart.³ Inglehart je primetio i empirijski dokazao prelaz od materijalističkih vrednosti moderne ka postmaterijalističkim vrednostima postmoderne. Kategorije na osnovu kojih je Inglehart sagledavao vrednosne orijentacije u periodu kasne moderne su: porodica, prijateljstvo, slobodno vreme, politika, religija, vrednost demokratije (Inglehart et al., 2014a).

³ Ronald Inglehart je profesor političkih nauka i direktor Instituta za društvena istraživanja Univerziteta u Mičigenu (Inglehart, 2009: 1). Njegovo istraživanje se bave promenom sistema verovanja i njihovim uticajem na društvene i političke promene (Inglehart, Norris, 2009: 1). Bio je saradnik u osnivanju istraživanja Eurobarometra i rukovodio je projektom istraživanja vrednosti na globalnom planu (Inglehart, Norris, 2009: 1).

Ispitanici iz različitih zemalja su morali da odgovore na pitanje koju od ovih navedenih kategorija smatraju najvažnijom i kojoj su u najvećoj meri posvećeni (Inglehart et al., 2014a). Ovih šest kategorija su skup osnovnih vrednosti prema kojima se ispitanici opredeljuju. Pored njih, Inglehart je izdvojio i poseban skup vrednosti u koje spadaju sledeće kategorije: kreativnost, bogatstvo, sigurnost, zabava, činiti dobro delo za društvo, pomagati bližnjima, biti uspešan/postignuće, avanturistički, uzbudljiv život, učtivo ponašanje, briga za prirodu i okruženje, tradicija (Inglehart et al., 2014a).

Do istog zaključka došlo je i istraživanje „Euro Barometer“ sponzorisano od strane Evropske Unije koje je pokazalo jasnu inklinaciju ka postmaterijalističkim vrednostima društava u Nemačkoj, Britaniji, Holandiji, Francuskoj, Italiji, Danskoj i Irskoj (Inglehart, Abramson, 1995: 3), dok je sa druge strane U.S National Election Studies Survey pokazao da sklonost ka postmaterijalizmu postoji i u SAD-u (Inglehart, Abramson, 1995: 3). Inglehart međutim naglašava da se ovaj prelaz ne dešava tako linearno i jednostavno. U tu svrhu uvodi hipotezu socijalizacije tj. tvrdi da je sadašnji sistem vrednosti pojedinca refleksija onog sistema vrednosti kom je pojedinac bio izložen tokom odrastanja tojest u formativnom periodu (Inglehart, Abramson, 1995: 4). Takođe, ovu hipotezu pojačava drugom hipotezom da ukoliko osoba ili društvo određeno vreme žive u uslovima ekonomskog prosperiteta, da će vremenom pokazati sklonost ka postmaterijalističkim vrednostima (Inglehart, Abramson, 1995: 4). Ovo zapravo znači da ukoliko je pojedinac tokom formativnog perioda bio izložen uslovima oskudice, da će u većoj meri inklinirati ka materijalističkim vrednostima i obrnuto, ukoliko je osoba zadovoljila svoje materijalne potrebe u većoj meri će inklinirati ka postmaterijalizmu (Inglehart, Abramson, 1995: 4).

Postmaterijalisti bi se mogli opisati kao ispitanici koji su skloniji da učestvuju u građanskim inicijativama neformalnog tipa, da umesto ekonomskog razvoja kao prioritet vide borbu za prava žena i LGBT zajednice, angažman za zaštitu životne sredine (Inglehart, Abramson, 1995: 9). S druge strane materijalisti naglašavaju vrednost napredovanja u karijeri, vrednost ekonomskog postignuća, sigurnosti i reda u društvu itd. (Inglehart, Abramson, 1995: 10).

Podaci koje je Inglehart prikupio na reprezentativnom uzorku društva u Francuskoj, Velikoj Britaniji, Zapadnoj Nemačkoj, Italiji, Belgiji i Holandiji (Reif, Inglehart, 1991: 15). pokazuju da procenat materijalista opada, dok se procenat postmaterijalista povećava u vremenskom rasponu od 1970. godine do 1988. Istraživanje je pokazalo da su postmaterijalističke vrednosti u većem procentu zastupljene od materijalističkih u Zapadnoj Nemačkoj, Holandiji, Francuskoj, Belgiji, Italiji i da što su generacije mlađe to više inkliniraju ka postmaterijalističkim vrednostima. (Reif, Inglehart, 1991).

3. KONTEKSTUALNI OKVIR U KOM NASTAJU POSTMATERIJALISTIČKE VREDNOSTI

Da bi se bolje razumeo postmaterijalistički sistem vrednosti važno je shvatiti dominantnu ekonomsku paradigmu koja preovladava na globalnom nivou i koja je u tesnoj vezi vrednostima kasne moderne. Važno je shvatiti na koji način je uopšte došlo do stadijuma kasne moderne i koje važne društvene promene i paradigme su do ovoga dovele.

Ključni momenat za formiranje postmaterijalističkih vrednosti je period države blagostanja, nakon II svetskog rata. Ova država je pre svega nudila sigurnost ljudima (u smislu zaposlenja, prihoda, obrazovanja, usluga lečenja i sl.) i predstavljala je izvesno vreme dominantan ekonomski model u razvijenim kapitalističkim društvima Zapada. Povratkom mira između kapitalističkih velikih sila nakon II svetskog rata, tržišta su se masovno proširila, kao i međunarodna trgovina. Ograničenja finansijskih transakcija su takođe postepeno ublažavana (Howard, King, 2008:4).

U ovom periodu države su još uvek bile jake, ali male. Po istorijskim standardima, imale su ogromnu moć, ali su im rashodi su bili skromni (Howard, King, 2008:2). Današnje države imaju veće prihode koje koriste za finansiranje velikog spektra usluga, dok ih na globalnom planu prema kriterijumu moći i dometa uticaja nadilaze međunarodne organizacije (Howard, King, 2008:2).

I dalje je postojala politička dominacija nad ekonomijom, a građanski aktivizam je bio dovoljno jak da se suprotstavi zavisnosti od tržišta, kada je ta zavisnost pretila socijalnim pravima (Howard, King, 2008:5). Koncept države je u većoj meri počivao na klasičnom liberalizmu koji je bio obuhvatniji skup ideja. U svojoj srži je sadržao principe individualizma, dobrovoljnog ugovaranja, sa naglaskom na važnost građanskog prava itd. (Howard, King, 2008:2). Pre 1970-ih, liberalizacija se odvijala unutar struktura i kultura koje su pokazivale snažan kejnzijanski karakter i jaku uloga države (Howard, King, 2008:4). Ovakav razvoj predstavljao je nastanak „mešovite ekonomije“ koja je preovladavala preko 30 godine nakon Drugog svetskog rata i kao takva bila je diskontinuitet u istoriji Evrope (Howard, King, 2008:1).

Takođe, u savremeno doba, se pored navedenih karakteristika u tabeli mora priznati važnost vrednosti, kulture, simbola i potrošnje kao životnog stila koji je u većoj meri prisutan nego tokom moderne kada je proizvodnja imala primat i prednost nad potrošnjom (Baudrillard, 1998: 3). Polje potrošnje otvara nove protivrečnosti i nove duboke krize u sferi društvenih vrednosti. Iako su mnogi koncepti društvene nauke iz perioda moderne i dalje upotrebljivi, važno je primetiti razliku u tumačenju pojma potrošnje. Za društvene teoretičare moderne, potrošnja je strukturom uokvireno, kolektivno ponašanje koje je podstaknuto institucijama nacionalne države (Baudrillard, 1998: 4). Sa druge strane, postmoderna društvena nauka vidi potrošnju kao individualni životni stil koji se prakti-

kuje iz zabave, uživanja, igre (kao navika koja ima ludički karakter) (Baudrillard, 1998: 4-5). Kao aktivnost koja se ne sprovodi isključivo radi zadovoljenja osnovnih individualnih potreba već radi samopotvrde, statusne identifikacije, prikazivanja sebe kao člana određene društvene grupe (Baudrillard, 1998: 5). Kao takva, ova aktivnost vodi ka distinkciji i diferencijaciji, a ne ka socijalnoj koheziji i solidarnosti (Baudrillard, 1998: 5). Međutim izgleda da ova navika nije jednako rasprostranjena među svim članovima društva. Niže i srednje klase su sklonije aktivnosti konzumerizma jer kroz konzumaciju i potrošnju objekata traže socijalno priznanje i mogućnost uspona na društvenoj lestvici (Baudrillard, 1998: 8). Više klase su češće u poziciji da stvaraju i nameću drugima sistem vrednosti konzumerizma nego što su same sledbenici tih vrednosti i „stvarni konzumenti“ (Baudrillard, 1998: 8).

Tabela 1. *Razlike između perioda predmodernog, modernog i postmodernog doba⁴*

Definicija	Predmoderno doba	Moderno doba	Postmoderno doba
Kako se definiše realnost?	Uz pomoć metafizike, natprirodnih fenomena	Uz pomoć nauke, naturalizma.	Antirealizma (domen imaginarnog, nerealnog itd.)
Kako se stiče znanje?	Misticizam, vera.	Objektivizam, razum i iskustvo.	Subjektivizam.
Ko smo mi? Kako se definiše ljudska priroda?	Religijski koncepti, dualizam čovekove prirode.	Čovek se rađa kao „Tabula rasa“. Uticaji okruženja.	Društveni determinizam.
Kako treba živeti?	Kolektivizam, altruizam.	Individualizam.	Egalitarizam
Vremenski period	Srednji vek	Novi vek, prosvetiteljstvo.	Sadašnje doba.

U ekonomskoj i kulturnoj sferi kasne moderne je svakako prisutan konzumerizam kao vodeća društvena vrednosti i tendencija koja je omogućena „umnožavanjem predmeta, usluga i materijalnih dobara“ u savremenom dobu (Baudrillard, 1998: 25). U doba konzumerizma ljudi nisu toliko okruženi drugim ljudima koliko su okruženi objektima, dok se u ekonomskoj sferi susreću sa manipulacijom ovih objekata i porukama koje se na njih odnose (Baudrillard, 1998: 25). Ljudi se zapravo prilagođavaju ritmu po kom ovi objekti, mašine funkcionišu, njihovoj repetitivnosti i tempu (Baudrillard, 1998: 25). Na taj način dolazi do „mutacije čovekovog okruženja i životne sredine koja se više ne sastoji od flore i faune u meri u kojoj se sastoji od objekata, mašina i tehnologije kojoj se čovek prilagođava (Baudrillard, 1998: 25). Komunikacija postaje posredovana tehnologijom dok je u sferi kulture prisutna ludička radoznalost tj, zainteresovan za igru sa različitim kombinacijama vrednosti (Baudrillard, 1998: 10). Objekti

⁴ <https://www.stephenhicks.org/2013/10/28/defining-modernism-and-postmodernism-chart/>

kojima je čovek okružen su shvaćeni kao roba; čak se i samo vreme tumači kao roba koja može biti zamenjena za novac ili neku drugu vrstu robe (Baudrillard, 1998: 10). I dokolica je shvaćena kao vreme odvojeno od rada ali u funkciji rada, tokom kog je čoveku na raspolaganju mnoštvo mogućnosti da pre svega troši novac na robe i time primeni vrednosti konzumerističke kulture u praksi (Baudrillard, 1998: 10). Sa druge strane u predmodernim društvima nije postojala razvijena svest o vremenu kao potrošnoj robi koju treba štediti ili na neki određeni način podeliti i organizovati. Vreme je bilo shvaćeno kao ritam kolektivnih aktivnosti u koje je čovek bio uključen, posebno kada je reč o ritualima običajima, poljskim radovima itd. (Baudrillard, 1998: 10). Međutim u predmodernom društvu je bilo besmisleno pitati čoveka: „da li on ima ili nema vremena?“ (Baudrillard, 1998: 10).

Dok je moderna počivala na shvatanju procesa afirmacije ideje kao proces njenog ostvarenja u praksi, njene aktuelizacije, postmoderna počiva na shvatanju o ekstenziji ideje preko njenih granica, njenom širenju ka domenu imaginarnog, apstraktnog, nerealnog (Baudrillard, 1990: 10). Karl Marks, koji je pisao u periodu moderne, nije mogao predvideti da bi i sam kapital kao ideja, mogao ići putem ekstenzije tj. proširenja do nivoa gde postaje realnost za sebe, kategorija iznad relacija u procesu proizvodnje, iznad protivrednosti interesa klasne borbe (Baudrillard, 1990: 10). Na taj način kapital može funkcionisati po sopstvenim pravima i štaviše nametnuti svoja pravila drugim sferama društva⁵ (Baudrillard, 1990: 11).

Sfera politike je takođe, idući putem ekstenzije, postala transpolitička sfera u kojoj je simulacija u velikoj meri prisutna (Baudrillard, 1990: 11). Doba kasne moderne je, prema Bodrijarovim rečima, doba kada je „moderna eksplodirala, dostigla krajnju tačku svog linearnog kretanja“⁶ (Baudrillard, 1990: 3).

Ovakva eksplozija stvorila je haotično stanje u polju vrednosti, kulture, politike gde je stvoren prazan prostor koji je potrebno popuniti nekim sadržajem (Baudrillard, 1990: 3). Taj sadržaj danas sačinjavaju različite forme eklekticizma, spajanja nespojivog: realnog i imaginarnog, racionalnog i iracionalnog, reprezentacije i simulacije (Baudrillard, 1990: 3). Svi mogući projekti i scenariji društvenog razvoja koje je moderna pokrenula, nisu ispunili svoja obećanja i ciljeve. Komunistički nije ostvario jednakost svih ljudi, liberalizam nije ostvario puna prava i slobodu individue, dok nacionalizam više ne može da obezbedi i garantuje suverenost i integritet nacionalne države. Kraj ovih projekata predstavljao je uvod u doba simulacije, stanje u kom smo, nemajući nikakav novi sadržaj, prinuđeni da vršimo spajanje delova sadržaja projekata iz prošlosti (Baudrillard, 1990: 4). Živimo u doba reprodukcije ideala, fantazija, utopije, snova i slika iz prošlosti

⁵ Prema mišljenju Bodrijara ovaj proces se već događa, a to se moglo opaziti tokom Kraha berze 1929. godine i tokom Velike ekonomske krize 1987. godine.

⁶ Upravo su u periodu moderne, kada je stabilnost postala izuzetak a promena pravilo, formirane idejne kategorije koje i danas koristimo (Stiegler, 2009: 13).

kako bismo bili u mogućnosti da popunimo prazninu savremenog doba (Baudrillard, 1990: 4).

Stare društvene vrednosti ne nestaju tako što argumentima i kritikom biva dokazana njihova netačnost ili nepotpunost, već tako što vremenom dolazi do prezasićenosti, odnosno njihovog prevelikog promovisanja i upotrebe te njihova važnost vremenom postaje sekundarna (Baudrillard, 1990: 4). Na taj način, biti zastupljen u diskursu, biti prisutan u govoru, medijima, društvenoj komunikaciji u današnje vreme znači biti stvaran, realan i još uvek aktuelan, bez obzira na kriterijum istinitosti i lažnosti (Baudrillard, 1990: 4).

„Moderna, suprotno očekivanju, nije dovela do transformacije vrednosti, već je prouzrokovala raspršivanje, „invenciju vrednosti“ čiji je ishod potpuna zbrka vrednosti i konfuzija“ (Baudrillard, 1990: 10).

„Tako je svaka pojedinačna kategorija postala podložna kontaminaciji, Supstitucija je postala moguća između bilo koje dve različite sfere: prusutna je potpuna zbrka tipova“ (Baudrillard, 1990: 8).

Modernost je sa svojim sistemom vrednosti progresa, vere u jednu racionalnu istinu i nauku, sedamdesetih godina došla do stadijuma dekonstrukcije, odnosno postmodernosti u kojoj je svet, premda tehnologijama povezaniji, manje stabilan i manje predvidiv (Baudrillard, 1990: 3). Živimo u svetu u kom je sve više informacija a sve manje značenja (Baudrillard, 1995: 55). Umesto da stvara komunikaciju, informacija se iscrpljuje u činu insceniranja komunikacije i značenja što je proces simulacije na delu (Baudrillard, 1995: 56). Ovakvo stanje je potpuno suprotno od logičnog sleda stvari po kom bi sadržaj poruke morao da pruži legitimnost mediju a ne obrnuto (Baudrillard, 1995: 56). Zbog toga se ono naziva simulacijom. Simulacije su postojale i ranije u prošlosti tokom istorije. Međutim ono što razlikuje današnju, postmodernu simulaciju od simulacije u prošlosti je što današnje simulacije u još manjoj imaju meri imaju kontakt sa realnošću (a nekada ga uopšte ni nemaju) (Baudrillard, 1995: 56). Današnje, kompjuterski proizvedene simulacije često u potpunosti izlaze iz domena realnosti i ulaze u polje hiperrealnosti (Baudrillard, 1995: 56). Za razliku simulacija moderne, postmoderne simulacije se ne trude da imitiraju realnost, da se predstave racionalnim i logičnim, već je njihova suština potpuna iracionalnost, apstraktnost, neuporedivost sa nekim društvenim idealom ili nečim logičnim (Baudrillard, 1995: 56). Tako da, kada je reč o simulacijama, u savremeno doba se ne može govoriti o imitaciji, duplikaciji ili parodiji⁷ i jasnoj distinkciji između realnog i imaginarnog, već o hiperrealnosti i krajnjoj apstrakciji (Baudrillard, 1995: 56).

Trenutno živimo u svetu koji je oblikovan logikom simulacije, koja nema mnogo toga zajedničkog sa logikom činjenica i poretkom razuma (Baudrillard, 1995: 3). Pritom, simulacija se dešava uporedo sa hiperprodukcijom znakova, poruka, simbola, vrednosti ideologije konzumerizma itd. (Baudrillard, 1995: 3).

⁷ Razlika između reprezentacije i simulacije je u tome što reprezentacija počiva na ekvivalentnosti predstavljenog i realnog (Baudrillard, 1995: 56).

Ovakva hiperprodukcija se dešava u jednom prostoru slobode kakav nije postojao u doba modernosti.

Neki od dosadašnjih rezultata istraživanja pokazuju kako ove, navedene vrednosti i tendencije funkcionišu u praksi i na koji način ih ljudi prihvataju. Na uzorku od 18,8 miliona postova na društvenim mrežama, Indeks vrednosti 2022. od Bon-sai i Trendbiro-a je prikazao šta je ljudima u 2021. godini posebno važno. Utvrđene su velike i brze promene u sistemu vrednosti ljudi (na privatnom i poslovnom nivou). Brze promene i krizne situacije navode ljude na preispitivanje sopstvenih vrednosti i da svoje delanje orijentišu u drugačijem pravcu. Istraživanje je pokazalo veliku želju ljudi za novoorganizovanim svetom, tojest za svetom u kom postoje nova utvrđena pravila, pravila koja su jasna i razumljiva. Veliki broj ispitanika održava kontakte sa drugim ljudima putem digitalnih tehnologija, dakle u prostoru simulakruma, i jedan znatan deo svog slobodnog vremena provodi u ovom prostoru. Zbog osećaja straha i nesigurnosti koju nestabilnost tržišta rada i brzina društvenih promena izazivaju, veliko je interesovanje ispitanika za temu psihičkog zdravlja.. Pored zdravlja za ispitanike je bitna vrednost bila i sloboda, dok je vrednost porodice sa trećeg mesta došla na četvrto⁸.

4. ODNOS DRUŠTVENIH VREDNOSTI I SAVREMENIH, DIGITALNIH TEHNOLOGIJA

Ljudi koji žive u različitim delovima sveta, u različitim geografskim, klimatskim, političkim i socioekonomskim uslovima, imaju različite vrednosti, stavove, životne stilove; drugim rečima pripadaju različitim kulturama. U najopštijem smislu kultura bi se mogla definisati kao sistem normi i vrednosti koji se usvajaju socijalizacijom, a koji određuju poglede na ključna društvena pitanja, kako se članovi određenog društva ophode jedni prema drugima, kako delaju, kako misle, šta je za njih prihvatljivo a šta ne.

Tokom poslednje dve decenije ubrzan razvoj digitalnih tehnologija, povezivanje ljudi na globalnom planu, protok robe, ljudi, kapitala i informacija utiče na promenu kultura, tojest društvenih vrednosti i praksi ljudi na lokalnom planu (Inglehart, 1990:1). Ovu promenu empirijski je potvrdila serija istraživanja među kojima je World Values Survey svakako najobuhvatnije. Pitanje na koje ova istraživanja nastoje da odgovore je: „zašto se kulture menjaju i šta konkretno doprinosi njihovoj promeni u vremenskom okviru kasne moderne?“. Svaka kultura je način življenja, adaptacije na šire društveno okruženje, te na taj način ukoliko se okruženje menja, menjaju se i načini na koje se čovek prilagođava, na koji se u tom okruženju snalazi i pronalazi rešenja za određene probleme (Inglehart, 1990:21).

Novе digitalne tehnologije (među kojima internet svakako ima najveći uticaj) su u velikoj meri preoblikovale odnos čoveka prema društvu, prema prirodi,

⁸ <https://clutch.frauwenk.de/werte-index-2022>

prema vrednostima po kojima čovek organizuje svoj život. Ove tehnologije su dovele do brzog protoka informacija, sistema uverenja, znanja ljudi što je prozrokovalo neravnotežu tojest inovativne hibride kakvi do sada u istoriji nisu postojali (Fuller, 2005: 16). Nastupila je estetika heterogenosti koju karakterišu diskontinuiteti, prekidi, promene, različite mešavine i autentični sklopovi vrednosti (Fuller, 2005: 15) Ovakva mogućnost kreiranja različitih sadržaja vrednosti i stilova po kojima čovek može da živi svakako mu pruža više slobode, ali mu sa druge strane donosi i više nesigurnosti, jer ne postoji nekakav jasan i precizan kriterijum po kom bi se ove vrednosti mogle proceniti kao tačne ili netačne, pravilne ili nepravilne i sl. (Fuller, 2005: 14).

Kada je reč o odnosu društvenih vrednosti i savremenih tehnologija, Inglehartovu relaciju posmatra kao neodvojivu od procesa globalizacije (Inglehart, Norris, 2009: 6). Prvenstveno zbog toga što se ovaj proces povezivanja, razmene informacija, ideja, usluga, novca odvija pre svega putem savremenih tehnologija (Inglehart, Norris, 2009: 6). Ako se posmatraju ekonomski aspekti globalizacije (kao što je razmena novca, kapitala, rada) ona se odvija dobrim delom putem digitalnih tehnologija (Inglehart, Norris, 2009: 6). Sa druge strane preko digitalnih tehnologija se odvijaju i socijalni aspekti globalizacije (društveni kontakti, razmena informacija) (Inglehart, Norris, 2009: 6). U političkoj dimenziji globalizacije (integracija zemalja u međunarodne odnose i institucije) se takođe odvija posredstvom digitalnih tehnologija (Inglehart, Norris, 2009: 6).

Za Ingleharta globalizacija svakako nije novi fenomen jer se odvijala i u doba antike, srednjeg veka, doba kolonijalizacije itd. (Inglehart, Norris, 2009: 6). Na primer, Rimsko carstvo i Kraljevstvo Karla Velikog su bili značajni integrativni faktor koji je povezivao različite delove sveta još mnogo pre pojave novih tehnologija (Inglehart, Norris, 2009: 6). Ono što razlikuje globalizaciju kasne moderne od globalizacije koja se odvijala u srednjem veku i antici jesu digitalne tehnologije koje u današnje vreme globalizaciju čine brzim, masovnim i sveobuhvatnim procesom (Inglehart, Norris, 2009: 6). Takođe one su masovno rasprostranjene i veliki broj ljudi može da im pristupi (Inglehart, Norris, 2009: 9).

Međutim važno je primetiti da globalizacija nije ravnopravan odnos u kom dve strane u jednakoj meri utiču jedna na drugi. Mnogi teoretičari globalizacije smatraju da je reč o vesternizaciji tojest prenošenju zapadnih kulturnih vrednosti na druga društva. Ovakvo stanje prevlasti američkih i drugih zapadnih medijskih konglomerata preti da ugrozi raznolikost tradicionalnih vrednosti, autohtonih jezika i lokalne prakse društava koja uvoze ove medijske sadržaje (Inglehart, Norris, 2009: 13). Mnoge zapadne kulturne vrednosti kao što su individualizam, sekularizacija, seksualne slobode, tržišni kapitalizam su prenesene putem digitalnih tehnologija na društva koja ne pripadaju političkom pojmu „Zapad“ (Inglehart, Norris, 2009: 13).

Inglehart uočava tri vrste tumačenja među naučnicima koji se bave temom uticaja globalizacije, putem digitalnih tehnologija na lokalne kulture. Jedna grupa

naučnika ovaj proces izjednačava sa „vesternizacijom“ odnosno prenošenjem zapadnih društvenih vrednosti na lokalne kulture (Inglehart, Norris, 2009: 13). Ovi teoretičari smatraju da su savremene digitalne tehnologije sredstvo u rukama neokolonijalnih centara moći koji nametanjem svojih kulturnih obrazaca i vrednosti drže ostatak sveta u podređenom položaju, tojest nameću takozvani „elektronski kolonijalizam“ (Inglehart, Norris, 2009: 13-15). Među naučnicima koji zastupaju ovakav stav su Ritzer (koji globalizaciju tumači kao mekdonaldizaciju asocirajući na „McDonalds“, kao simbol zapadnih kapitalističkih vrednosti), Howes (kokakolizacija, asocirajući na CocaCola-brend kao simbol zapadnih kapitalističkih vrednosti), Liska (diznilendizacija, asocirajući na „Disneyland“ kao simbol zapadnih kapitalističkih vrednosti) (Inglehart, Norris, 2009: 15). Teoriju koju zastupaju ovi autori, Inglehart je nazvao „teorijom konvergencije“ kultura pod uticajem globalizacije a posredstvom savremenih tehnologija (Inglehart, Norris, 2009: 14).

Druga grupa autora smatra da umesto konvergencije deluje suprotan proces polarizacije (Inglehart, Norris, 2009: 17). Tojest pod uticajem nametanja zapadnih kulturnih vrednosti neke kulture pružaju otpor te dolazi do revivalizma odnosno oživljavanja tradicija, lokalnih društvenih vrednosti i praksi kao vid revolta (Inglehart, Norris, 2009: 17). Kao primer se mogu navesti zajednice Bliskog istoka i grupe radikalnih američkih protestanata (Inglehart, Norris, 2009: 17). Ovi teoretičari naglašavaju da zajednice ipak nisu pasivne i da se ne može reći da uvek nekritički usvajaju vrednosti koje im se nameću, već da stvaraju autentične vidove otpora, tokom kojih mogu oživeti tradicije i lokalne društvene vrednosti i prakse (Inglehart, Norris, 2009: 17-18).

Treća grupa teoretičara zastupa teoriju „hibridizacije“ odnosno smatraju da se vrednosti mešaju stvarajući eklekticizam, fuziju tojest novi mešoviti sklop vrednosti (Inglehart, Norris, 2009: 19-20).

5. ZBOG ČEGA SE DEŠAVAJU PROMENE U VREDNOSNIM ORIJENTACIJAMA?

Tokom istorije moderne društvene nauke, postojalo je nekoliko pristupa koji su nastojali da daju odgovor na ovo pitanje. Traženje ovog odgovora je uvek bilo podstaknuto velikim društvenim promenama, prekretnicama u istoriji, prelazima iz jedne društveno-istorijske epohe u drugu.

Teorija modernizacije kojoj su pripadali klasici sociologije poput: Dirkema, Marksa, Vebera je ovaj odgovor tražila u periodu kada se dešavao prelaz iz agrarnih, predindustrijskih i feudalnih društava u industrijska, kapitalistička društva⁹ (Inglehart, Basanez, Moreno, 1998: 8).

⁹ Ovu promenu su pratili procesi industrijalizacije, urbanizacije i specijalizacije u svetu rada (Inglehart, Basanez, Moreno, 1998: 8). Pomeranje od tradicionalnih vrednosti zasnovanih na religijskom tumačenju sveta, ka racionalnim birokratskim normama; sve veći naglasak

Ovi autori su nastojali da razloge za promenu pripišu jednom dominantnom faktoru koji utiče na društveno ekonomsku promenu. Tako je npr. Marks kao glavni podsticaj za promenu video u razvoju sredstava za proizvodnju, odnosno razvoju novih tehnologija za rad koje su menjale radni proces, pa samim tim i način na koji ljudi organizuju svoje živote i u ostalim poljima (Inglehart, Basanez, Moreno, 1998: 8). Lerner, Inkeles i Smith su naglašavali uticaj koji masovne komunikacije imaju u sferi vrednosti (Inglehart, Basanez, Moreno, 1998: 8). Daniel Bell je isticao značaj koji promene u sferi rada imaju na promenu čitavog društveno-ekonomskog okruženja (Inglehart, Basanez, Moreno, 1998: 8). Tu se pre svega misli na naglasak na tercijarni sektor usluga koji je primetan u današnjoj postindustrijskoj ekonomiji, za razliku od sektora proizvodnje koji je imao primat tokom perioda moderne.

Modernizacija je u ekonomski razvijenim državama Zapada, dostigla stadijum u kom je velikom broju građana obezbeđena materijalna sigurnost, zadovoljenost osnovnih životnih potreba (za hranom, vodom, stanovanjem) te se nakon te tačke (koja se okvirno može situirati u period sedamdesetih godina dvadesetog veka) ušlo u fazu postmoderne koja donosi nove norme u sferi kulture, politike, rada, religije i porodice (Inglehart, Basanez, Moreno, 1998: 9). Gledano iz sadašnje istorijske tačke, promena vrednosti na globalnom planu se desila od agrarnog društva, koje je obeshrabrivalo društvenu mobilnost i naglašavalo vrednost tradicije, nasleđenog statusa i zajedničke obaveze, podržane verskim normama; u industrijsko društvo koje podstiče ekonomska dostignuća, individualizam i inovativnost, ka sadašnjem stadijumu postmoderne koje donosi fleksibilne društvene norme i hibride vrednosti (Inglehart, Basanez, Moreno, 1998: 9). Takođe postmoderna naglašava relativnost obaveza prema zajednici i prihvatanje društvene mobilnosti: društveni status je sve više shvaćen kao nešto što pojedinac može postići, a ne nešto sa čim je neko rođen (Inglehart, Basanez, Moreno, 1998: 10). Naglasak na kvalitet života preuzima primat u odnosu na naglasak na ekonomsku sigurnost kao i potreba za estetskom i intelektualnom satisfakcijom u odnosu na potrebu za materijalnom sigurnošću itd. (Inglehart, Basanez, Moreno, 1998: 10).

Postmaterijalističke vrednosti su se razvijale u okruženju materijalne sigurnosti, ekonomskog rasta i države blagostanja koja je nastala posle Drugog svetskog rata (Inglehart, Basanez, Moreno, 1998: 11). Pojedinci koji inkliniraju ka materijalističkim vrednostima su odrastali u svetu nesigurnosti (Inglehart, Basanez, Moreno, 1998: 11). Otuda potiče njihova potreba za redom, stabilnošću, pravilima kojima bi se regulisao društveni život tako da pojedince zaštiti od siromaštva i nesigurnosti (Inglehart, Basanez, Moreno, 1998: 11). Posmaterijalisti sa druge strane lakše podnose odstupanje od pravila; antikonformizam, neobičnost i inovativnost štaviše za njih postaje trend, nešto što čoveka čini autentičnim, prepoznatljivim, drugači-

---

na ekonomskim dostignućima; masovnom političkom učešću, demokratiji itd. (Inglehart, Basanez, Moreno, 1998: 8).

jim od ostalih (Inglehart, Basanez, Moreno, 1998: 11). U manjoj meri naglašavaju značaj vrednosti porodice i religije (Inglehart, Basanez, Moreno, 1998: 11). Dok su norme u prošlosti nastojale da zaštite tradicionalne agense socijalizacije kao što su porodica, škola i struka, posmaterijalistički sistem vrednosti ove kategorije tumači kao relativne, promenljive, heterogene itd. (Inglehart, Basanez, Moreno, 1998: 11). Tako na primer postmaterijalisti prepoznaju različite porodične kategorije (pored tradicionalne nuklearne, heteroseksualne porodice) kao što su jednoroditeljske, homoseksualne, proširene, samačke i druge porodične forme (Inglehart, Basanez, Moreno, 1998: 11).

Dok je za materijaliste borba za afirmaciju u ekonomskom polju bila prioritet, za postmaterijaliste ovo je samo jedan od ciljeva, ništa vredniji od ostalih (Inglehart, Basanez, Moreno, 1998: 13). Dok je Karl Marks, kao filozof moderne, naglašavao važnost nacionalizacije sredstava za proizvodnju, postizanja jednakosti revolucijom, klasnom borbom i ukidanjem privatne svojine, postmoderni filozofi ne obraćaju mnogo pažnje na ekonomske kategorije (Inglehart, Basanez, Moreno, 1998: 13). Oni se pre svega bave pitanjem identiteta, životnog stila, ekologijom itd. (Inglehart, Basanez, Moreno, 1998: 13). Na ovaj način, pored toga što je došlo do brisanja jasne razlike između levice i desnice u političkom polju, došlo je i do pomeranja fokusa u vrednosnim orijentacijama i prioritetima ljudi u svakodnevnom životu (Inglehart, Basanez, Moreno, 1998: 13). Ekonomska pitanja gube primat koji su imala u periodu modernog doba i ustupaju mesto novim društvenim kategorijama, identiteta, vrednosne orijentacije, stila itd.

U nedostatku jasno utvrđenih uputa za ponašanje mnogi ljudi traže vrednost i statusnu potvrdu u posedovanju. Nije zbog toga iznenađujuće što je jedan od aspekata postmaterijalističkih vrednosti konzumerizam (Stearns, 2001: 1). Ova vrsta konzumerizma međutim nije shvaćena kao potrošnja radi zadovoljenja neke konkretne egzistencijalne potrebe, već radi statusa, moći, prestiža u društvu (Stearns, 2001: 1). Potrošnja je dakle shvaćena kao životni stil (Stearns, 2001: 1). Na taj način glavni podsticaj konzumerističkom ponašanju nisu realne, egzistencijalne potrebe već lažne potrebe koje je čovek sam kreirao, a bez kojih svakako može u društvu opstati i preživeti (Stearns, 2001: 1). Da bi se konzumerizam pojavio, svakako je bilo neophodno da se stvore određeni preduslovi. Konzumerizma nema bez stvaranja viška vrednosti (Stearns, 2001: 6). Aktivnosti lova i primitivne zemljoradnje u predmodernom društvu nisu pružali uslove da se konzumerizam razvije u širem obimu (Stearns, 2001: 5). On je svakako postojao među višim društvenim slojevima (Stearns, 2001: 2). Međutim on nikako nije mogao postati masovni fenomen sve dok se sredstva za proizvodnju nisu do te mere razvila da mogu da proizvedu višak (Stearns, 2001: 2). Tu je svakako važno pomenuti i faktore poput: urbanizacije, sekularizacije, industrijalizacije itd.

Ljudi predmodernog doba, koji su živeli uglavnom na selu, teško su mogli da proizvedu višak, te ono što bi proizveli odmah mi potrošili na zadovoljenje osnovnih egzistencijalnih potreba. Sa druge strane, više klase su imale nešto

veće mogućnosti da razviju konzumeristički mentalitet; međutim, čak ni među njima konzumerističke navike nisu bile masovno rasprostranjene (Stearns, 2001: 1-2). Treba imati na umu da više klase u predmodernom dobu nisu bile izuzete iz aktivnosti i obaveza ratovanja, te da je višak koji bi dobijali bio mnogo češće višak u obliku konkretnih poljoprivrednih proizvoda, nego novčani višak koji bi mogli da razmene za neko drugo dobro ili uslugu (Stearns, 2001: 2). Konzumerizam dakle nije mogao da se pojavi kao masovni fenomen sve dok širi slojevi stanovništva nisu zadovoljili osnovne egzistencijalne potrebe što se desilo u periodu moderne i nastavlja se sve do savremenog doba. On kao životni stil prevazilazi granice između bogatijih i siromašnijih društvenih klasa (Stearns, 2001: 3). Siromašne klase, premda nemaju jednaku količinu materijalnih dobara i mogućnosti za trošenje, svakako mogu prihvatiti konzumerističke vrednosti kao ciljeve koje smatraju legitimnim i ka kojima teže (Stearns, 2001: 3).

6. ZAKLJUČAK

Ovaj rad, kao prikaz jedne relevantne i sve aktuelnije teme u društvenim naukama, može biti od koristi onima koji se bave istraživanjem polja vrednosti, orijentacija, identiteta i analizom podataka javnog mnjenja. Rad daje prikaz nalaza nekoliko najpoznatijih istraživanja koja su sprovedena na globalnom nivou, koja pružaju podsticaj za dalje istraživanje ove teme. Rad se takođe može koristiti kao informativno sredstvo o nalazima projekta „Svetska studija vrednosti“ koji pruža ažurnu sliku o ljudskim vrednostima i orijentacijama u globalnoj perspektivi. Kao što gore prikazani rezultati istraživanja pokazuju, vrednosti kasne moderne su multidimenzionalnog karaktera. Ipak, bilo bi pogrešno zaključiti da se prelaz ka postmaterijalističkim vrednostima svuda dešava jednakim tempom. Treba imati u vidu da je procenat materijalista u nekim zemljama i dalje veći od procenta postmaterijalista. Npr. u Rusiji i Pakistanu, na početku 21. veka zabeležen je veći broj ispitanika koji su se opredelili za materijalističku vrednosnu orijentaciju od postmaterijalističke¹⁰.

Takođe neosporno je da, bez obzira na njihovu procentualnu rasprostranjenost, postmaterijalističke vrednosti svakako jesu socijalno i politički relevantne jer inkliniranje ka njima, koje je prisutno u određenim grupama, može biti indikator različitih oblika društvenog delanja (npr. sklonosti ka ekološkom, građanskom aktivizmu, kreativnim poslovima na tržištu rada, inovacijama u polju životnog stila, identiteta itd.) Postmaterijalističke vrednosti imaju uticaj na ponašanje i opredeljenje ljudi, te kako njihova rasprostranjenost raste, tako sklonost ka tradicionalnim, materijalističkim vrednostima opada. Aktuelnost i relevantnost postmaterijalističke vrednosne orijentacije će svakako jačati kako mlađe generacije, koje u formativnom periodu u većoj meri imaju zadovoljene

¹⁰ <https://www.britannica.com/topic/postmaterialism> pristupljeno 24.12.2023.

osnovne životne potrebe, budu menjale starije generacije koje su odrastale u uslovima manje sigurnosti i zadovoljenosti egzistencijalnih potreba.

Rezultati istraživanja u polju vrednosti, omogućavaju različitim intelektualnim zajednicama da istraže i razumeju jedno sve šire i relevantnije polje, pružajući mogućnost za diskusiju o savremenim kulturnim trendovima i praksama, u sferi u kojoj se dotiču različite društvene nauke.

Kao podsticaj za neko buduće istraživanje u ovom polju bi bilo interesantno proučiti razlike u odgovorima pripadnika različitih kulturnih sredina, bogatih i siromašnih zemalja, muškaraca i žena u svakom društvu; zatim proučiti odgovore u odnosu na generacijske razlike ispitanika itd. Ovakva istraživanja bi dala nove uvide koji bi produbili razumevanje teme i učinili je primenljivom u konkretnoj društvenoj praksi.

LITERATURA

- Baudrillard, J. (1990): *THE TRANSPARENCY OF EVIL*; Paris: Editions Galilee.
- Baudrillard, J. (1998): *The Consumer Society: Myths and Structures*; London: Sage.
- Baudrillard, J. (1995): *Simulacra and Simulation*; Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Fuller, M. (2005): *Media Ecologies- Materialist Energies in Art and Technoculture*; Massachusetts London: The MIT Press Cambridge.
- Inglehart, R. (1990): *Culture shift in advanced industrial society*; Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R., Abramson, P.R., (1995): *Value Change in Global Perspective*, Michigan: The University of Michigan Press.
- Inglehart, R., Norris, P., (2009): *Cosmopolitan Communications: Cultural Diversity in a Globalized World*; New York: Cambridge University Press.
- Inglehart, R., C. Haerpfer, A. Moreno, C. Welzel, K. Kizilova, J. Diez-Medrano, M. Lagos, P. Norris, E. Ponarin & B. Puranen et al. (eds.) (2014a): *World Values Survey: Round Six - Country-Pooled Datafile Version*: <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp>; Madrid: JD Systems Institute.
- Inglehart, R., C. Haerpfer, A. Moreno, C. Welzel, K. Kizilova, J. Diez-Medrano, M. Lagos, P. Norris, E. Ponarin & B. Puranen et al. (eds.) (2014b): *World Values Survey: Round Five - Country-Pooled Datafile Version*: <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV5.jsp>; Madrid: JD Systems Institute
- Inglehart, R., Basanez, M., Moreno, A. (1998): *Human Values and Beliefs: A Cross-Cultural Sourcebook Political, Religious, Sexual, and Economic Norms*

in 43 Societies: Findings from the 1990-1993 World Values Survey; University of Michigan: The University of Michigan Press.

- Јевтић, Б., Јовановић, А. (2020): „Доминантне вредносне оријентације и фактори вредносног усмеравања младих“, Годишњак за педагогију, V/2; Универзитет у Нишу: Филозофски факултет, Департман за педагогију (7–20).
- Reif, K., Inglehart, R. (1991): *EUROBAROMETER: The Dynamics of European Public Opinion, Essays in Honour of Jacques-Rene Rabier*; Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: MACMILLAN ACADEMIC AND PROFESSIONAL LTD.
- Stearns, P. (2001): *Consumerism in World History: The global transformation of desire*; London and New York: Routledge.
- Stiegler, B. (2009): *TECHNICS AND TIME: Disorientation*; Stanford: Stanford University Press.
- Howard, M. C., King, J.E. (2008): *The Rise of Neoliberalism in Advanced Capitalist Economies*; New York: PALGRAVE MACMILLAN.

Vebografija

- Werte und Wertewandel – Gesellschaft und Mensch im Fluss од Maximilian Reichlin, „Uni-de“, Август 2016. <https://uni.de/redaktion/werte-und-wertewandel> (pristupljeno 16.12.2023.)
- World Values Survey, од Roland Inglehart, „WVSA-Archive“, Мај 2022. <https://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp> (pristupljeno 23.12.2023.)
- Postmaterialism, од Roland Inglehart, „Britannica“, Јул 2007. <https://www.britannica.com/topic/postmaterialism> (pristupljeno 24.12.2023.)
- Defining Modernism and Postmodernism chart, од Stephen Hicks, „Philosophy“, Март 2004. <https://www.stephenhicks.org/2013/10/28/defining-modernism-and-postmodernism-chart/>, pristupljeno 13.12.2023.)
- Werte-Index 2022: Eigene Arbeits- und Lebensentwürfe werden auf den Prüfstand gestellt од Jens Krüger, „Bonsai Research“, April 2022. <https://clutch.frauwenk.de/werte-index-2022> (pristupljeno 16.12.2023.)

CULTURAL CHANGES IN THE LATE MODERN PERIOD; UNDERSTANDING THE TRANSITION FROM MATERIALISTIC TO POST-MATERIALISTIC VALUES

Summary: *This paper deals with the consideration and perception of cultural changes in the late modern period. It seeks to understand in which way and why the changes occurred, as well as to provide an account of the wider socio-historical context in which the transition from materialist to post-materialist value orientations took place. The results of many empirical studies clearly show this value change at the global level. It started in the 1970s, continued during the 1980s (being further stimulated by social changes such as: the fall of the Berlin Wall, the collapse of communism in Eastern Europe, the emergence of the neoliberal capitalist paradigm at the global level) and continues even in the current age of intense globalization. , networking of society, increased competitiveness on the labor market, etc.*

Through the presentation of the broader context, this paper seeks to provide a new angle of viewing the studies conducted in this field of research, which has an increasing importance both in the academic context and in the everyday life of people.

Key words: *cultural change, late modernity, materialist and post-materialist values, globalization.*

